Държавен архив - Смолян
Известия „Среднородопско краезнание“
Том първи. 1997

ОГНИЩЕТО В БИТА НА РОДОПЧАНИ

Костадин Куклев - Смолян

За домашното огнище като атрибут на родопската къща има доста проучвания и публикации.[1] Все още обаче то цялостно не е проучено, не е описан богатият живот на родопчани около бащиното огнище.

Някога домашното огнище е било за всичко: светлина, топлина, кухня, място за труд и препитания, за обреди, гнездо за духовен живот.

Родопчани наричат огнището „ бажьо“ . Някъде се използва турската дума „ оджак“ . Върху огнището е сложен „ коша“ . На специален прът виси „ веруга“ , на която е закачена „ харкумата“ . В центъра на огнището е „ пристьота“ , а встрани от него са двете железни поставки за придържане дървата, които се наричат „ магарета“ . Те са художествено изработени и завършват с глава на птица - останки от древни вярвания. На известна височина е прагът, от който почва пещта. Този праг се нарича „ пизьол“ . Когато огнището е на изток, от едната му страна е „ кулезмата“ с кандилото и иконите. От двете страни на огнището са долапчетата. Едното от тях се ключи и в него старите хора слагат ценни неща, лекарства, тинктура, мастика и други. На нивото на коша и от двете му страни са полиците, на които са сложени родопските „ сахане“ и „ капаклии“ . Капаклиите са няколко вида и най-различно изработени, но те са главно два типа. По-високи - за течни гозби и по-ниски - за други ястия, които се поднасят на гости. Наблизо е изправена „ софрата“ , на която родопчани са се хранели. От двете страни на огнището са двата миндера, които са най-любимото място за почивка и се наричат „ бужек“ . Единият от бужеците бил за найстария човек в семейството, който е бил на почит и се наричал гальовно „ бужачек“ . Над тях са били „ мусандрите“ , в които са се поставяли храните, приборите и други неща. На едната страна до огнището имало малко прозорче. През вечерта то се затваряло с „ канате“ , направени от здраво буково дърво. На коша е била закачена газена лампа, на едно от магаретата слагали борина, за да осветява. Често осветлението се подсилвало с дебели свещи, направени саморъчно. Освен за отопление и осветление, огнището служило и за готвене на вкусни родопски ястия - „ манджи“ . Тук

често се е „ боркал“ родопски качамак, правило се е „ питена“ каша.

Тези моменти са уловени и художествено пресъздадени от известния родопски художник Анастас Стайков в неговите картини: „ Майка борка качамак“ и „ Моята майка точи“ . Стайков има цяла поредица от картини за бащиното огнище в Родопа планина. Те излъчват човешка топлина и красота.

Известно е трудолюбието на родопчанката. През деня тя работи по градини и ливади или на „ потона“ и на „ миндерлика“ , а вечер край огнището. И сега се помни родопската мъдрост „ Не пропускай петровските дене и никуловските нощи“ , т.е през най-големите дни на лятото да се работи навън по полето, а през най-големите нощи на есента и зимата да се работи вътре в къщи.

През зимата мъжете били повече на гурбет. В къщи били жената, децата и старите хора. Главна работница била жената, активно са помагали и децата. Пред огнището се извършвала най-различна работа - чепкане, предене на вълна, рязане на „ руха“ - парчета износен плат, за да се правят известните черги „ рухалници“ . До късно е пеел своята песен „ руданя“ за навиване на прело, низал се е тютюн, кроили са се и шиели терлици, обтакали са се с гайтан, правило се е „ гиздило“ , сукали са се свещи и много други. И когато идвал сънят, пеели песни, за да се работи до късно. В труда участвували децата и старите хора.

Бащиното огнище било и духовно огнище. През деня децата пасли овцете и кравите, а през нощта, пак до огнището, пишели с „ кондил“ на плочите българското „ а“ - „ бе“ , четели читанки и смятали на сметанки. Тук старите хора разказвали на своите внуци и правнуци за героични предания, за Момчил войвода, за Караджа, за Делю, Витан, Мирчо... Когато късно вечер вятърът виел в комина, идвало времето за приказките и легендите, за види и самодиви, за юди и юнаци, бранители на българщината... Така се предавало родолюбието от поколение на поколение, предавали се демократичните и нравствени традиции на родопчанина.

Родопчанинът одухотворявал огнището, а в потайни часове родопчанката разговаряла с жаравата... Любимият мъж бил на гурбет, децата и старците вече заспали. Младата родопчанка преди да си легне, си спомня за своя мъж, отишъл далеч в чужди земи за печалба. Жената тъгувала за мъжа и разговаряла с огнището - бог да го пази, да бъде жив и здрав да се върне. Изливала мъката си и в тази мъка се раждала песента...

С жаравата на домашното огнище разговаряли и майките за своите синове, отпратени в чужди земи.

Георги Ангелиев от Райково отишъл на гурбет в Гърция, от там във Франция. Но така се случило през военните години, че не могъл да пише писма на майка си. Тя го очаквала и питала за него. Била сама - без мъж и други синове. Тогава вечер пред огнището ровила жарта и със сълзи редяла:

- Георги, Георги, сине Георги,
де си, сине, жив ли, здрав ли?
Оти, сине, хабер не прувадаш?
Оти, сине, майка забури.
Ох сину, мили сину![2]

Пред огнището се правели обреди и ритуали. Имало е цяла система от символични знаци. Когато идвали годежари, се ровела жарта, когато се слагали дърва, е означавало отговор със символ.

През годините на робството огнището е било най-сигурното място. Пред огнището ставало и отмъщението.

Гана Атанасова от Райково била млада и хубава булка с малко дете. Била сама: мъжът ѝ бил на гурбет, а старите хора измрели. Един от турските управници в селото я задирял. Няколко вечери „ чукал" на вратата и искал да влезе. Гана разбрала, че няма да се куртулиса и измислила смел план да се отърве от него. Една вечер турчинът сърдито пак зачукал. Тя му отворила. Поканила го да седне до огнището. Била любезна с него, засмяна. Сварила му кафе, сипала му ракийка. Сложила тигана да му опържи яйца, да го нагости. Турчинът се разпуснал, почнал да я хваща за ръката, за да я привлече при себе си.

Гана, засмяна отговорила:

- Немой борза, аго, да споржа яйцата - тогава.

Усмихнат и самодоволен, турчинът отпил още няколко чашки от ракията и бил в очакване да обладае каматната каурка.

Но в един момент когато той се навел да сипе от ракията, Гана грабнала желязното „ магаре" и светкавично с все сила го стоварила в главата на похитителя. Последвали удар след удар, докато се увери, че е мъртъв. След това го покрила с черга, успокоила разплаканото дете, приспала го, изнесла в градината трупа, изкопала гроб и го заровила.[3]

През периода на масовите помохамеданчвания в Родопите много къщи, много бащинни огнища били изпепелявани. Но родопчани отивали в потайни места в гората и там създавали нови огнища, нови къщи, нови села. През трагичните векове майките осакатявали момчетата, слагали им белег, за да не ги вземат еничари, младите девойки се почерняли с разтвор от сажди, за да не ги отвлекат поробителите.

Бащиното огнище било и място за лечение. Пред огнището, на топло, разтривали с газ изстиналите хора. Други болести лекували със зехтин и ракия, а високата температура - с разтривка от оцет. По-късно се появили и вендузите, които много се ползували при настинка.

Домашното огнище е заемало важно място в родопския бит, тук почти е протичал цялостният живот на родопчанина у дома.

През тридесетте и четиридесетте години, под напора на новата мода в жилищата, повечето от родните огнища са премахнати, всички мусандри - дело на майстори-резбари, които даваха топлина и уют, се извадиха, за да навлязат стандартните мебели и студените стени, измазани с вар.

Сега любовта към бащиното огнище пак се възвръща. Във всяка механа главното място е огнището, като модерно се нарича камина, възвръщат се и долапите.

Изложеното до тук е само един опит да се навлезе в дълбокия мир на бащиното огнище на родопчанина. Налага се цялостно комплексно проучване на този важен въпрос за нашия бит.

БЕЛЕЖКИ, ИЗВОРИ И БИБЛИОГРАФИЯ

[1] **ВАКАРЕЛСКИ**, Христо. Етнография на България. С., 1974, с. 307-311; **ПРИМОВСКИ**, Анастас. Бит и култура на родопските българи. СбНУ. кн. IV. С., 1973, с. 483-490; **ТАШЕВ**, Георги. Петково. С., 1966, с. 81; **ГЕОРГИЕВ**, Димитър. Широка лъка - просветно огнище в Родопите. С., 1947, с. 107; **СТОЙНЕВА**, Ст. Огнището в българския бит. С., 1956, 205 с.

[2] Спомени за баба Ангелийка. Записани от Дора Куклева през 1960 година. (Личен архив на автора).

[3] Спомени за баба Гана. Записани от Иван Атанасов през 1970 годин. (Личен архив на автора).